

(مقاله پژوهشی)

مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

علینقی لزگی^{۱*}، رضا جعفری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۷

(از ص ۹۹ تا ۱۱۹)

چکیده

نیروهای مسلح هر کشور در حفظ امنیت و خنثی نمودن تهدیدات بالفعل و بالقوه دشمنان، نقشی حیاتی برعهده داشته و فرماندهان نظامی در هدایت و اثربخشی این نیروها، از جایگاهی ویژه برخوردارند که برای پیشبرد اهداف نظامی، متناسب با باورها و ارزش‌های ملی مکتبی خود، مؤلفه‌های روشی خاصی به کار می‌گیرند و مسأله اصلی پژوهش حاضر، استخراج و ارائه این مؤلفه‌ها از نهج البلاغه بوده است. بنابراین، هدف اساسی پژوهش، کشف مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه به منظور تسری معارف علوی در متون آموزشی نظامی و نهادینه کردن این آموزه‌ها در روح و جان آحاد نیروهای مسلح کشور و عملیاتی کردن آن‌ها می‌باشد. روش انجام کار از نوع تحلیل مضمون بوده به گونه‌ای که ابتدا با مطالعه متن نهج البلاغه، اطلاعات مرتبط با مدیریت نظامی، فیش برداری و سپس به صورت مفهومی کدگذاری شده‌اند. به این ترتیب، ۱۱۲ کد مفهومی کشف و با ترکیب مفاهیم هم‌مضمون، ۱۷ مؤلفه امر به معروف و نهی از منکر، مشورت با افراد متخصص، برنامه‌ریزی، سازماندهی هدفمند، ایجاد و افزایش انگیزه، چاره‌اندیشی، ارزیابی، مدارا همراه با قاطعیت، دلسوزی و مهربانی، حق‌مداری و قانون‌گرایی، ترغیب به کار، پرهیز از جنگ‌افروزی، تشویق و تنبیه به موقع، رسیدگی به مشکلات اقتصادی زیردستان، عذرپذیری، جاذبه و دافعه، رفتار نیک با فرمانبران تشکیل و در نهایت، با محاسبه کمی مؤلفه‌ها با نرم‌افزار SPSS، از جهت فراوانی مفاهیم، درصد فراوانی نسبی و درصد فراوانی تجمعی کدهای مفهومی تشکیل دهنده آن‌ها، این نتایج حاصل گردید: مؤلفه امر به معروف و نهی از منکر با فراوانی ۱۲/۵ درصد، بیشترین فراوانی و مؤلفه‌های مدارا همراه با قاطعیت، ارزیابی و ارزشیابی و چاره‌اندیشی در حوادث، با فراوانی ۲،۷ درصد، کمترین فراوانی را دارا بوده‌اند.

کلید واژه‌ها: امام علی(ع)، نهج البلاغه، مؤلفه‌های روشی، مدیریت نظامی، فرماندهی.

۱. دانش آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث و مدرس دانشگاه افسری امام علی(ع)

۲. استادیار گروه معارف دانشگاه افسری امام علی(ع)

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه

درک صحیح اندیشه‌های مدیریتی و رهبری نظامی امام علی(ع) یکی از اولویتهای اساسی در نیروهای مسلح کشور محسوب می‌شود و اشاعه اندیشه‌های مدیریتی-نظامی امام معصوم در افزایش سطح ایمان، آگاهی، بصیرت و دشمن شناسی آحاد نیروهای مسلح نقشی اساسی داشته و موجب تحکیم و توسعه اقتدار نظامی و معنویت و استقامت در دفاع از ارزش‌های اصیل اسلامی می‌شود. از نگاهی دیگر، مدیریت نظامی رکن اساسی و پایه کار فرماندهی است که محورا اصلی نیروهای مسلح به‌شمار می‌رود؛ بر این اساس، توجه اصلی پژوهش حاضر کشف مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه بوده است تا مقدمه‌ای برای بومی‌سازی و الگوپردازی سبک مدیریت و فرماندهی نظامی-اسلامی در نیروهای مسلح کشور باشد.

منطق پرداختن به الگوهای نوین مدیریت، آن است که الگوهای موجود کارآیی چندانی در اداره جوامع، سازمان‌ها و ادارات ندارند؛ (ر.ک: ناظمی اردکانی: ۱۶۶/۱۳۸۸). به همین دلیل، در فرهنگ غرب و در انقلاب اسلامی، الگوهای نوینی ارائه شده است. از این میان، رفتار شهروندی سازمانی که با مؤلفه‌های جوان‌مردی سازمانی و نوع‌دوستی در فرهنگ غرب رواج یافته؛ مانند آنچه که آدام اسمیت رفتار شهروندی را در ۵ حیطة وجدان کاری، نزاکت، نوع‌دوستی، جوانمردی و آداب اجتماعی بیان کرد؛ (ر.ک: دهقانان و همکاران: ۱۰۳/۱۳۹۴) و الگوی مدیریت جهادی که توسط مقام معظم رهبری در جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است؛ (ر.ک: ترک‌زاده و همکاران: ۷/۱۳۹۶) گواهی بر این تحولات است.

۱-۱. بیان مسئله

بر اساس آنچه که در بالا گفته شد، ارائه الگوی مدیریت نظامی اسلام نیز در ابعاد مختلف آن به دلیل ناکارآمدی مدیریت نظامی اکنون دنیای غرب و برخی کشورهای منطقه، به‌منظور اشاعه یک فرهنگ نظامی مبتنی بر ارزش‌های انسانی و الهی ضرورت دارد. چراکه در جوامع انسانی، کارآمدی نظامی دولت‌ها آن‌گاه معنای حقیقی پیدا می‌کند که نیروی نظامی‌شان، دست کم در جهت حفظ و توسعه ارزش‌های انسانی به‌کار گرفته‌شود؛ لیکن در حال حاضر، دخالت نظامی گسترده غرب و برخی کشورهای منطقه در منازعات جهانی و تنش‌آفرینی در جهان در صدر سیاست‌های راهبردی آن‌ها مشاهده می‌شود و سیاست تغییر رژیم‌های مستقل سیاسی جهان و دخالت در امور دیگر کشورها- که در اغلب موارد به دخالت نظامی نیز می‌انجامد، به اصلی‌ترین کاربرد مدیریت نظامی غرب و کشورهای سلطه‌گر منطقه بدل شده است و همین امر، دلیل ناکارآمدی مدیریت نظامی غرب و کشورهایایی نظیر رژیم جعلی و اشغالگر اسرائیل و عربستان سعودی است.

بنابراین، از آنجا که اندیشه‌ی فرماندهی، مدیریت و رهبری نظامی امام(ع) برگرفته از تعالیم پیامبر اکرم(ص) و آموزه‌های قرآن کریم و همچنین حاصل بینش‌ها و کوشش‌های امام علی(ع) در دفاع از اسلام و ارزش‌های اسلامی و استقرار حکومتی بر پایه عدالت‌گستری بوده است، مسئله اصلی این پژوهش آن است که با استخراج الگوی مدیریت روشی نهج البلاغه در امور نظامی، گامی هر چند کوچک در جهت

همسو کردن مدیریت نظامی نیروهای مسلح کشور با این الگوی مطلوب و ارزشمند بردارد. بر این اساس سؤال‌های اصلی و فرعی پژوهش حاضر به شرح زیر است:

سؤال اصلی: مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه کدامند؟

سؤال‌های فرعی

۱- کدامیک از مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی نهج‌البلاغه از اهمیت بیشتری برخوردارند؟

۲- مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه، چه الگویی دارد؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در تمامی کشورهای دنیا، براساس شاخص‌ها، ارزش‌ها، باورها، اهداف و راهبردها، مدل‌های خاص مدیریت نظامی طراحی می‌شود؛ مانند مدل مدیریت نظامی مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرماندهی و کنترل سازمان رزم در جنگ‌های آینده» که براساس نگاه به آینده نظام دفاعی جمهوری اسلامی ایران ترسیم شده‌است؛ (ر. ک: عزیزی، ۱۳۹۸). یا اینکه لیدل هارت، تئوری «ایجاد راهبرد برتری به جای راهبرد پیروزی در جنگ و بر هم زدن انسجام دشمن»، کارل فون کلازویتس، نظریه «انهدام دشمن به‌طور مطلق یا قرار دادن دشمن در وضعیتی که قادر به ادامه جنگ نباشد» و هانس دلبراک، راهبرد «فرسایش را در برابر راهبرد انهدام کلازویتس» مطرح کرده‌است؛ (حیدری و عبدی، ۱۳۹۱: ۴۹)

اما مدیریت نظامی برآمده از آموزه‌های علوی که این مقاله در صدد استخراج مؤلفه‌های روشی آن از نهج‌البلاغه بوده‌است، نه براساس نابودی دشمن، بلکه تا سرحد امکان مبتنی بر صلح‌گرایی و هدایت دشمن و جلوگیری هرچه بیشتر از گسترش جنگ و خونریزی از نیروهای خودی و دشمن است که چارچوب آن، در ادامه مقاله طی جداولی مطرح و مؤلفه‌های آن ارائه می‌شود.

در خصوص پیشینه مطالعاتی پژوهش نیز باید گفت؛ جستاری در پژوهش‌های گذشته، نشان داد، پژوهش‌هایی با عناوینی نظیر عنوان این مقاله انجام شده است که اغلب به‌صورت آمیخته یا مزجی بوده‌اند و بررسی اجمالی برخی از این پژوهش‌ها، جایگاه مطالعه حاضر را روشن می‌کند؛ لذا از آن میان، شش پژوهش که پیوستگی موضوعی بیشتری با مقاله حاضر داشته‌اند، در جدول ذیل معرفی تا بدیع بودن و بارزترین تفاوت این پژوهش با پژوهش‌های گذشته مشخص شود که عبارت از محدودکردن سطح مطالعه به کشف و تبیین مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه بوده و خردمایه آن، ارائه یک نظریه مستقل با عنوان «بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه» می‌باشد؛ هرچند به دلیل اشتراک در مبانی، نقاط مشترکی در میان آن‌ها دیده می‌شود.

جدول ۱: برخی پژوهش‌های مرتبط با مقاله حاضر

ردیف	نویسندگان	موضوع	نتایج
۱	اصغر قاتدان (۱۳۷۹)	فن و هنر جنگ اوری از نظر امام علی(ع)	نگارنده به بررسی آداب جنگ، آموزش اصول رزم، روابط نظامیان با مردم، اصول انتخاب موضع لشکر، آمادگی جنگی از نگاه امام علی(ع) می‌پردازد.
۲	مسعود احمدخانی (۱۳۷۹)	الگوسازی رفتار مدیران با توجه به نامه‌های حضرت امیرالمؤمنین(ع) در نهج البلاغه	نویسنده درصدد مقایسه بین الگوهای رفتاری دانشمندان غربی با الگوی ارائه شده توسط امام علی(ع) برآمده و نتیجه می‌گیرد که الگوی امام(ع) کرامت انسانی را در نظر دارد؛ اما الگوهای غربی به انسان توجه می‌کنند تا بتوانند هر چه بیشتر از او در جهت تأمین منافع خود استفاده کنند.
۳	محمدباقر دانش آشتیانی (۱۳۸۴)	نظام جامع مدیریت راهبردی دفاعی - امنیتی (نظامی)	نویسنده پس از نگاهی کوتاه به سیر تحولات مدیریت در قرن گذشته، با تأکید بر تفکر استراتژیک، مدیریت استراتژیک دفاعی - امنیتی را به بحث گذارده است.
۴	سیدعلی سیادت و مرضیه مختاری‌پور (۱۳۸۸)	بررسی ویژگی‌های مدیران و مهم‌ترین راهکارهای اجرایی ایجاد انگیزه و کارایی در کارمندان از دیدگاه امام علی(ع)	نویسندگان، مهمترین ویژگی‌های مدیران را از نگاه امام علی(ع) بررسی نموده و سپس مهمترین راهکارهای اجرایی ایجاد انگیزه مانند مشورت، عدالت و رفق را از دیدگاه آن حضرت را بیان می‌نمایند.
۵	مصطفی دلشادتهرانی و رضا جعفری (۱۳۹۴)	مقاله علمی پژوهشی «واکاوی راهبرد نظامی در نهج البلاغه»	در این مقاله، مؤلفه‌های «تقیح جنگ و صلح‌گرایی، حق‌طلبی، عدالت-خواهی، فرهیخته پروری و امنیت بخشی، وحدت مداری و آرمان‌گرایی، راهبرد استفاده از دشمن علیه دشمن (استراتژی معکوس) و ... به عنوان مؤلفه‌های راهبرد نظامی نهج البلاغه معرفی شده است.
۶	فتح‌الله رشیدزاده و رضاجعفری (۱۳۹۹)	مقاله علمی پژوهشی «طراحی مدل راهبردی فرماندهی نظامی براساس آموزه‌های - امیرالمؤمنین، امام علی(ع)، در نهج البلاغه»	در این مقاله، فرماندهی نظامی امیرالمؤمنین(ع) در سطح راهبردی، مبتنی بر ۱۴ بُعد، شامل: رهبری، هدایت، ارتباط، انگیزش، اقتدار، مدیریت، شایسته‌گزینی، برنامه‌ریزی، هماهنگی، ارزیابی، کنترل، نظارت، پیگیری و تحکیم و تقویت ارائه و در قالب الگو معرفی شده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

در خصوص اهمیت این پژوهش که روش مدیریتی نظامی امام علی(ع) را واکاوی می‌نماید، می‌توان به شناسایی ابعاد مدیریت نظامی مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه و واکاوی مفهوم آن در آموزه‌های علوی و نیز به گسترش دانش نظری این حوزه در جهت ترسیم الگوی مناسب مدیریت نظامی اشاره نمود. همچنین در ضرورت این پژوهش، به طراحی شیوه مدیریت نظامی براساس آموزه‌های امام علی(ع) و تلاش در جهت فراهم آوردن مقدمات لازم برای رسیدن به گفتمان مشترک دینی در زمینه مدیریت نظامی باید اشاره کرد. همچنین کمک به برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران نظامی در جهت دستیابی به شیوه مدیریت نظامی - اسلامی به منظور رسیدن به نیروهای مسلح آرمانی، از دیگر وجوه ضرورت انجام این پژوهش است.

۲. بحث

مفاهیم کلیدی پژوهش، مدیریت نظامی، فرماندهی و مؤلفه‌های روشی است که به دلیل روشن بودن و پرهیز از اطالاه بحث، از تعریف آن‌ها صرف‌نظر می‌شود. لکن با توجه به نوع گردآوری داده‌ها که فیش‌برداری بوده

و کدهای مفهومی شکل‌دهنده مؤلفه‌های پژوهش نیز، از همین داده‌ها به‌گونه انتزاعی و تفسیر متن، استنباط شده‌اند، لذا پیش از ارائه یافته‌ها، برخی داده‌ها یا اطلاعات اولیه مربوط به هر مؤلفه در ذیل آن ذکر می‌شوند:

۲-۱. مشورت با افراد متخصص

یکی از بهترین راه‌هایی که فرمانده می‌تواند در کارکنان تحت امر خود جهت انجام بهتر مأموریت‌های محوله ایجاد انگیزه و علاقه کند، مشورت با آنان و شرکت دادن آنها در تصمیم‌گیری امور است. مشورت، احترام به آراء و افکار آنان است. مشورت، به‌ویژه با کارکنان متعهد و متخصص، مایه بهره‌مندی از توانمندی و تجارب خرد جمعی و مایه‌ی پیشبرد صحیح امور است. در صدر اسلام پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع)، هر چند با اتصال به عالم غیب و بهره‌مندی از علم افاضه‌ای الهی، قادر به اتخاذ بهترین تصمیمات در امور جاری دینی و حکومتی بودند، اما مشاوره آنان در مسائل مهم و حیاتی، نوعی درس و سرمشق عملی برای فرماندهان و مدیران است که از مشورت غفلت نکنند و بدانند که از تلاقی افکار، افق کار نورانی و روشن‌تر می‌شود.

بر این اساس است که امام علی (ع) می‌فرماید: «مَنْ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا» (حکمت/۱۶۱) کسی که با رجال و شخصیت‌ها، مشورت کند، خود را در عقول آنان سهیم کرده و از نظر آنان بهره می‌برد. و در کلام دیگری درباره نوع انسان‌ها و نوع تفکراتی که بایستی با آنها مشورت شود، می‌فرماید: «إِذَا احْتَجَّتْ إِلَى الْمَشُورَةِ فِي أَمْرِ قَدْ طَرَأَ عَلَيْكَ فَاسْتَبَدَّ بِبِدَايَةِ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُمْ أَحَدُ أَذْهَانَا وَ أَسْرَعُ خَدْسَا، ثُمَّ رُدُّهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى رِي الْكُهُولِ وَ الشُّيُوخِ لِيَسْتَعْقِبُوهُ وَ يُحْسِنُوا، فَإِنَّ تَجْرِبَتَهُمْ أَكْثَرُ» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق: ۳۳۷/۲۰) هرگاه به مشورت نیازمند شدی، نخست به جوانان مراجعه نما، زیرا آنان ذهنی تیزتر و حدسی سریع‌تر دارند. سپس آن را به نظر میانسالان و پیران برسان تا پیگیری نموده، عاقبت آن را بسنجند و راه بهتر را انتخاب کنند، چرا که تجربه آنان بیشتر است.

۲-۲. امر به معروف و نهی از منکر

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم مدیریت نظامی، اصل «امر به معروف و نهی از منکر است». در فرهنگ اسلام، افراد سرنشینان یک کشتی هستند که چنانچه یک نفر بخواهد دیواره کشتی را سوراخ کند، همگی وظیفه دارند که مانع او شوند وگرنه همه آن‌ها غرق خواهند شد. لذا فرماندهان وظیفه دارند؛ با اجرای درست و کامل فریضه امر به معروف و نهی از منکر، در پویایی مجموعه‌های تحت امر کوشیده و با رفتار و روش خود؛ الگویی شایسته بر این معنا باشند. لذا امام علی (ع) می‌فرماید: «لَعَنَ اللَّهُ الْأَمِيرِينَ بِالْمَعْرُوفِ النَّارِكِينَ لَهُ، وَ النَّاهِينَ عَنِ الْمُنْكَرِ الْعَامِلِينَ بِهِ» (خطبه/۱۲۹) لعنت خدا بر آنان که به معروف فرمان دهند، و خود آن را واگذارند، و از منکر بازدارند و خود آن را به جا آرند. همچنین حضرت می‌فرماید: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ لَخُلُقَانٍ مِنْ خُلُقِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ» (خطبه/۱۵۶) امر به معروف و نهی از منکر، دو خصلت و صفت از صفات الهی است. و همچنین درباره لزوم امر به معروف و نهی از منکر و عاقبت عدم اجرای آن در جامعه می‌فرماید: «لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيُؤَلَّى عَلَيْكُمْ شِرَارِكُمْ، ثُمَّ تَدْعُونَ

فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ» (نامه/۴۷) امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که بدهای شما بر شما مسلط می‌شوند؛ آنگاه هر چه خدا را بخوانید جواب ندهد.

۲-۳. برنامه‌ریزی مناسب

فرمانده جهت تحقق اهداف، با برنامه‌ریزی حرکت می‌کند و برنامه‌ریزی، بخش مهمی از وظایف و روش فرماندهی است؛ فرمانده، با تجزیه و تحلیل وضعیت، به آینده می‌اندیشد، هدف‌سازی کرده و با برنامه‌ریزی دقیق و مناسب، اقدام به طراحی نحوه تحقق اهداف در چارچوب زمانی مشخص می‌کند.

بدین جهت است که امام علی(ع) فرمودند: «لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ فَسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَوْمُ مَعَاشِهِ وَ سَاعَةٌ يُخَلِّي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَدَّتَيْهَا فِيمَا يَحِلُّ وَ يَحْتَمِلُ» (حکمت/۳۹۰) سزاوار است مؤمن را سه زمان باشد؛ زمانی که در آن با پروردگارش راز و نیاز کند و زمانی که هزینه‌های زندگی را تأمین کند و زمانی را به خوشی‌های حلال و زیبا اختصاص دهد. همچنین، برای برنامه‌ریزی مفید از فرصت‌ها فرمودند: «الْفُرْصَةُ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ» (حکمت/۲۱): زمان و فرصت همچون ابر در حال گذر است.

۲-۴. سازماندهی هدفمند

یک سازماندهی خوب، محصول هنرمندی یک فرمانده است که با برنامه‌ریزی دقیق و تصمیم‌گیری به-موقع حاصل می‌شود. به عبارت دیگر، از توانمندی‌های مدیر یا فرمانده نظامی، هنر او در سازماندهی است. فرمانده موفق کسی است که با بهترین سازماندهی از عناصر موجود و تحت امر خود، بهترین نتیجه را به-دست آورد (رشیدزاده، ۱۳۹۰: ۱۰۹).

امام علی(ع) در عهدنامه معروف مالک اشتر، جامعه را به طبقات اجتماعی مختلف تقسیم و هر یک از آنها را براساس نوع کار و چگونگی مسئولیت‌شان دسته‌بندی کرده‌است و با بیان روشن، وظایف اقشار مختلف و تأثیر و تأثر آن‌ها بر یکدیگر را، تحت سازمانی مستقل گرد آورده و به نماینده خود تأکید می‌کند تا منزلت و جایگاه هر سازمانی را بشناسد و بهای مناسب را در جهت حفظ و تقویت آن بپردازد: «وَ اعْلَمْ أَنَّ الرُّعِيَّةَ طَبَقَاتٌ لَا يَصْلُحُ بَعْضُهَا إِلَّا بِبَعْضٍ وَ لَا غِنَى بِبَعْضِهَا عَنْ بَعْضٍ فَمِنْهَا جُنُودُ اللَّهِ وَ مِنْهَا كُتَّابُ الْعَامَّةِ وَ النِّخَاصَةِ وَ مِنْهَا قُضَاةُ الْعَدْلِ...» (نامه/۵۳) بدان که توده مردم به دسته‌هایی تقسیم شده‌اند و کار هیچ دسته‌ای جز به دسته دیگر راست نیاید و هیچ گروهی از گروه دیگر بی‌نیاز نیست گروهی از آنان سپاهیان خدایند و پاره‌ای دبیران رازدار، برخی دادرسان که باید عدالت را برپای دارند و ... چنانچه می‌بینیم؛ امام علی(ع)، جامعه را به عنوان یک سیستم قلمداد کرده است که متشکل از قسمت‌های مختلف است و با یکدیگر در تعامل می‌باشند.

۲-۵. ایجاد و افزایش انگیزه

یکی از عمده‌ترین مسائل هر یگان نظامی، کارایی و بهره‌وری یکایک کارکنان است که در این راستا فرمانده باید با ایجاد انگیزه‌های مناسب و تأمین آن‌ها به آن نایل شود. در نیروهای مسلح، ایجاد انگیزه در سربازان اساساً بر محور اعتقادات و احکام الهی است و همواره می‌باید با داشتن بینش دینی، در پی ایجاد

انگیزه بود؛ سربازانی که از انگیزه بالاتری برخوردار باشند، در میدان رزم، بسیار بهتر و بیشتر خواهند جنگید و در میدان عمل تأثیرگذارترند.

لذا امام علی(ع) در مورد اشتیاق و انگیزه در انجام کار می‌فرماید: «قَلِيلٌ مَدُومٌ عَلَيْهِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مُلُولٍ مِنْهُ»؛ (حکمت ۴۴۴)؛ کار اندکی که با اشتیاق تداوم یابد، بهتر است از کار فراوانی که انسان از آن خسته شود. همچنین امام(ع) و اصحابشان، در بسیج و تهییج سپاهیان و ایجاد پایداری در آنان، اشعار و سروده‌هایی مَهَيِّج و شورانگیز قرائت می‌کردند. این اشعار، علاوه بر جنبه تهییج و برانگیختگی، بیانگر ماهیت دشمن حقایقت آن حضرت و یارانشان نیز بود؛ (سپهر، ۱۳۵۴: ج ۳/۱۳۵).

۲-۶. چاره‌اندیشی در حوادث

فرمانده در حوادث و پیشامدهای ناگهانی باید همچون یک طبیب ماهر و قاطع با کمک مشاورانش جهت حل و رفع موانع و مشکلات دست به کار شود. فرمانده نظامی در ارتش اسلام، بهترین اهرم، یعنی توکل بر خدا را در چاره‌اندیشی امور در دست دارد؛ همچنانکه قرآن کریم فرموده است: «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (طلاق/۳) هر کس بر خدا اعتماد کند او برای وی بس است.

امام علی(ع) به فرماندهان خود توصیه می‌کند که در بحبوحه جنگ، آن هنگام که روبه‌روی دشمن صف‌آرایی کرده‌اند بایستی چگونه باشند و در میدان جنگ چگونه چاره‌اندیشی کنند «تَزُولُ الْجِبَالُ وَ لَا تَزُلُ عَضُّ عَلَى نَاجِدِكَ أَعْرَ اللَّهُ جُمُومَتَكَ تَدُ فِي الْأَرْضِ قَدَمَكَ اِرْمِ بِبَصْرِكَ أَقْصَى الْقَوْمِ وَ غَضَّ بَصْرَكَ وَ اَعْلَمَ أَنَّ النَّصْرَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ» (خطبه/۱۱) اگر کوه‌ها از جای کنده شوند تو ثابت و استوار باش، دندان‌هایت را به هم بفشار، کاسه سرت را به خدا عاریت ده، پای بر زمین میخکوب کن، به صفوف پایانی لشکر دشمن بنگر، از فراوانی دشمن چشم‌پوش و بدان که پیروزی از سوی خدای سبحان است.

۲-۷. ارزیابی و ارزشیابی^۱

فرمانده در یگان خود مسؤول ارزیابی و ارزشیابی برای سنجش و هدایت رفتارها و نیز تعیین میزان پیشرفت موفقیت‌هاست. ارزیابی و ارزشیابی افراد و سازمان، اهداف و برنامه‌ها را تحت پوشش قرار می‌دهد و یک فرمانده وظیفه دارد در فاصله‌های زمانی مشخص و منظم برای اهداف و برنامه‌های در حال اجرا، نیروهای تحت فرمان و فرایندهای سازمانی خود را مورد ارزیابی و ارزشیابی قرار دهد.

امیرالمؤمنین(ع)، بر کنترل دائمی همه کسانی که به هر نحوی به کاری گماشته شده‌اند، سفارش کرده و تأکید کرده‌اند؛ علاوه بر آنکه مدیر، خود باید ناظر اعمال آنان باشد، کار آن‌ها را نیز کنترل و مواظبت کند تا مبادا با سوء استفاده از قدرتی که به آنها داده است، به رعیت ستم‌کنند. همچنین، باید گروهی را برای بازرسی همیشگی آنها بگمارد تا همواره او را در جریان شیوه عملکرد آنان قرار دهند. امام در قسمتی از عهدنامه مالک، خصوصیات لازم را جهت انتخاب این بازرسان، چنین فرموده‌اند: «وَ ابْعَثِ الْعِيُونَ مِنْ أَهْلِ الصِّدْقِ وَ الْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ» (نامه/۵۳)؛ بر آنها بازرسان و کنترل‌کنندگانی بگمار که به تو وفادار و راستگو باشند.

۱. ارزیابی، میزان و مقدار پیشرفت کارهای انجام‌شده را نشان می‌دهد و ارزشیابی، کیفیت و سلامت را تعیین می‌کند و به ما می‌گوید که این رفتار و عملکرد مفید است یا مضر.

۲-۸. مدارا همراه با قاطعیت

قاطعیت و پرهیز از شک و تردید از لوازم اصلی موفقیت فرمانده نظامی است، پس از بررسی جوانب مختلف قضیه و مشورت با صاحب‌نظران، قاطعیت در اجرای تصمیم و اجرای آن ضرورت دارد. دو دلی و عدم قاطعیت فرمانده باعث می‌شود که تردید و ابهام و سردرگمی در همه سرایت کرده و کارها در زمان مناسب به انجام نرسد. قاطعیت به معنای اجرای مناسب و به موقع قانون و بهره‌گیری از قدرت مشروع در جهت اجرای عدالت و مدارا به معنی سعه صدر و تحمل‌آرای دیگران است (حسینی، ۱۳۸۰: ۴۰).

امام علی(ع) از شک و تردید بی‌مورد نهی کرده و می‌فرماید: «علم خود را به جهل و یقین خویش را به شک تبدیل نکنید، وقتی دانستید عمل کنید و زمانی که یقین کردید، اقدام نمایید»؛ (حکمت/۲۷۴). همچنین در موارد مختلف امام علی(ع) کارگزاران خود را به سازش و مدارا با مردم و گذشت از تخلفات جزیی آنان سفارش کرده و می‌فرماید: «رَأْسُ السِّيَاسَةِ اسْتِعْمَالُ الرَّفْقِ»؛ (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۵/ح ۹۰۱۹).

۲-۹. دلسوزی و مهربانی

یکی از ویژگی‌های بارز یک فرمانده حامی و دلسوز فرمان‌بران بودن است، در وقت گرفتاری با دلسوزی و مهربانی دست آنان را بگیرد. شایسته است فرمانده نظامی نسبت به ضعیفان مهربان و دلسوز بوده و بر آن باشد که گرفتاری‌هایشان را مرتفع‌سازد و با قدرتمندان قاطعانه برخورد کند و با استقامت و بدون انعطاف و تحت ضابطه‌ای خواسته‌های آنان را در نظر بگیرد.

لذا امام علی(ع) در نامه ۵۳ به مالک اشتر می‌فرماید: «پس برای کارهای مهم و کلیدی از سپاهان و لشکریان خود کسی را انتخاب نما که نسبت به ضعیفان مهربان و بامحبت باشد و در مقابل زورمندان سخت‌گیری و استقامت داشته‌باشد.»؛ (قوچانی، ۱۳۷۴: ۱۳۸) و نیز می‌فرماید: «فِيَنَّ عَطْفِكَ عَلَيْهِمْ يَعْطِفُ قُلُوبُهُمْ عَلَيْكَ وَإِنَّ أَفْضَلَ فِرَّةٍ عَيْنِ الْوَلَاةِ ... ظُهُورُ مَوَدَّةِ الرَّعِيَّةِ» (نامه/۵۳) مهر و محبت تو نسبت به افراد زیر دستت، دل‌های آنها را متوجه تو می‌کند.

۲-۱۰. حق‌مداری و قانون‌گرایی

فرمانده به‌عنوان بالاترین مقام سازمان، ابتدا باید خود حق‌گرا، مطیع قانون و مُصرُّ بر اجرای آن و مجری عدالت باشد و در وهله بعد، کارگزارانش را از افرادی انتخاب کند که علاوه بر آگاهی کامل از حق و باطل، قانون‌مدار و وظیفه‌شناس باشند زیرا شرط اول قانون‌مندی شناخت قوانین و بعد ایمان و تعهد برای اجرای قانون می‌باشد (لزگی، ۱۳۹۲: ۹۹).

امام علی(ع) در باره محوریت قانون در عمل می‌فرماید «ذِمَّتِي بِمَا أَقُولُ رَهِيْنَةً وَ أَنَا بِهِ زَعِيْمٌ» (خطبه/۱۶) آنچه می‌گویم به عهده می‌گیرم، و خود به آن پای‌بندم. همچنین درباره اصرار بر اجرای قانون این‌چنین می‌فرماید «وَ اللَّهُ لَوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تَزَوَّجَ بِهِ السَّاءِ وَ مُلِكَ بِهِ الْإِمَاءُ لَرَدَدْتُهَا فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَ مَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ فَالْجُوْرُ عَلَيْهِ أَضْيَقُ» (خطبه/۱۵) به خدا سوگند، بیت‌المال تاراج شده را هر کجا که بیابم به صاحبان اصلی آن باز می‌گردانم، گر چه با آن‌زدواج کرده، یا کنیزانی خریده باشند، زیرا در عدالت، گشایش برای عموم

است، و آن کسکه عدالت بر او گران آید، تحمّل ستم برای او سخت‌تر است و نیز در مباحث نظری و فلسفی در باب حق می‌فرمایند «فَالْحَقُّ أَوْسَعُ الْأَشْيَاءِ فِي التَّوَاصُفِ وَ أَضْيَقُهَا فِي التَّنَاصُفِ» (خطبه/۲۱۶) حق گسترده‌تر از آن است که وصفش کنند ولی به‌هنگام عمل تنگنایی بی‌مانند دارد.

۲-۱۱. ترغیب به کار

یکی از ویژگی‌های فرمانده مومن، پرکاری است و از کارهای اندک خود خشنود نمی‌شوند، کار بسیار خود را زیاد نمی‌شمارد و همواره نسبت به نفس خود بدبین و از کارنامه عمل خود رضایت کامل را ندارد؛ فرمانده مؤمن نه تنها اهل شعار نبوده، کار زیاد خود را کم می‌بیند و وظایف خود را به دیگران محول نمی‌نماید.

امام علی(ع) کار در دنیا را مورد تأکید قرار داده می‌فرمایند: «الْعَمَلُ الْعَمَلُ ثُمَّ النَّهْيَةُ النَّهْيَةُ» (خطبه/۱۷۶) عمل عمل، پس از آن هدف هدف.

در نگاه امام(ع) عمل باید بیش از سخن و شعار و باشد و تا زمانی که بین علم و عمل تقارن پدید نیاید، مطلوب حاصل نخواهد شد، لذا فرمودند: «الْعِلْمُ مَقْرُونٌ بِالْعَمَلِ فَمَنْ عِلِمَ عَمِلَ وَ الْعِلْمُ يَهْتِفُ بِالْعَمَلِ فَإِنْ أَجَابَهُ وَ إِلَّا ارْتَحَلَ عَنْهُ» (حکمت/۳۶۶) دانش را با کردار پیوندی تنگاتنگ است پس هر آنکه چیزی آموخت، باید به کارش گیرد؛ چه، دانش، کردار را فرا می‌خواند و اگر پاسخی نیابد، می‌کوچد.

۲-۱۲. پرهیز از جنگ‌افروزی

فرمانده باید به فرمانبران خود پیام‌وزد که اسلام دین تجاوز به هیچ کشوری نبوده و نیست و هدف تشکیل نیروهای مسلح و ارتش در یک نظام الهی، ایجاد امنیت و افزایش قدرت بازدارندگی در خارج مرزهای جغرافیایی است تا دشمنان نسبت به جان و مال و ناموس مردم، به طمع نیافتند و حتی در صورت بروز جنگ، ارتش اسلامی، با تأسی به امام علی(ع)، آغازگر جنگ نیست (لزگی، ۱۳۹۲: ۱۰۱).

امام(ع) به معقل بن قیس، هنگامی که او را به صفین می‌فرستاد فرمود: «لَا تُقَاتِلَنَّ إِلَّا مَنْ قَاتَلَكَ ... فَإِذَا لَقَيْتَ الْعَدُوَّ فَقِفْ مِنْ أَصْحَابِكَ وَسَطًا وَ لَا تَدْنُ مِنَ الْقَوْمِ دُنُوً مَنْ يُرِيدُ أَنْ يُنْشِبَ الْحَرْبَ وَ لَا تَبَاعِدْ عَنْهُمْ تَبَاعِدَ مَنْ يَهَابُ الْبَأْسَ حَتَّى يَأْتِيكَ أَمْرِي وَ لَا يَحْمِلَنَّكُمْ شَنَاؤُهُمْ عَلَى قِتَالِهِمْ قَبْلَ دُعَائِهِمْ وَ الْإِعْذَارِ إِلَيْهِمْ» (نامه/۱۲) جز با کسی که با تو سر جنگ دارد، پیکار مکن ... هرگاه دشمن را دیدی جایگاهت را در قلب لشکریان قرارده، نه آن قدر به دشمن نزدیک شو چون کسی که می‌خواهد آتش جنگ را روشن کند و نه آن قدر از دشمن دور شو، چون کسی که از جنگ می‌ترسد تا فرمان من برسد و مبادا با آنان قبل از آن که آن‌ها را به صلح دعوت کنی و عذر خود را تمام گردانید وارد جنگ شوی.

۲-۱۳. تشویق و تنبیه به موقع و به مورد

در یک یگان نظامی، قدردانی از نیکوکاران و مجازات متخلفان، امری ضروری و بایسته است، فرماندهی که رفتار شایسته افراد را نادیده انگارد و از اعمال زشت سربازان چشم ببوشد. درواقع میان امانتدار و خیانتکار، مساوات برقرار کرده و این برابری، انگیزه نیک‌کردار را سست می‌کند و رغبت بدکردار را می-

افزاید. از سویی دیگر، قدردانی از کارهای ارزشمند، پیشگامان را به تلاش مضاعف برمی‌انگیزد و درماندگان و ناتوانان را به حرکت و رشد متمایل می‌کند.

امام علی(ع) خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «وَلَا يَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَالْمُسِيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةِ سَوَاءٍ» (نامه/۵۳) نیکوکار و بدکار در نزد تو نباید یکسان باشند، زیرا «فَإِنَّ فِي ذَلِكَ تَزْهِيْدًا لِأَهْلِ الْإِحْسَانِ فِي الْإِحْسَانِ وَ تَدْرِيْبًا لِأَهْلِ الْإِسَاءَةِ عَلَى الْإِسَاءَةِ» (نامه/۵۳). این کار باعث می‌شود که نیکوکاران نسبت به نیکی کردن بی‌رغبت شوند و ترک نیکی کنند و بدکاران را به بدی کردن وادارد و آن‌ها به تداوم عمل زشت خود تشویق می‌شوند و آن را مستمراً انجام می‌دهند. همچنین امام علی(ع) در سخنی حکیمانه، افراط و تفریط در تشویق را نکوهش و می‌فرماید: «الْتَّنَاءُ بِأَكْثَرِ مِنَ الْإِسْحَاقِ مَلَقٌ وَ التَّقْصِيْرُ عَنِ الْإِسْحَاقِ عِيٌّ أَوْ حَسَدٌ» (حکمت/۳۴۷): ستایش بیش از حد چالپلوسی و کمتر از آنچه لازم است درماندگی یا حسادت است.

۲-۱۴. رسیدگی به مشکلات مالی کارکنان

رسیدگی به وضع معیشتی فرمانبران و فراهم آوردن زمینه‌های مساعد و مناسب برای تحقق رفاه نسبی، به‌طوری‌که دغدغه‌های فکری و تشویش‌های روحی و نگرانی‌های فرسایش دهنده نداشته باشند، یکی از اهداف فرماندهان به‌شمار می‌رود. این هدف، باید درکنار سایر اهداف، همانند بالا بردن توان رزمی و قدرت بازدارندگی، مورد توجه قرار گیرد.

امام علی(ع) در نامه ۵۳ به مالک اشتر فرموده‌اند: «أَنْغَاةٌ بِحَدِّ وَافِي نِيْزَمِنْدِي هَيْ أَنْ أَنْ رَا تَامِيْنِ كَنْ! اِيْنِ خَوْذِ اِمْكَانِ مِي دَهْدِ كِهْ دَرِ اِصْلَاحِ خَوِيْشِ بَكُوْشَنْدِ وَ اَزِ تَصْرَفِ دَرِ اِمْوَالِي كِهْ دَرِ اِخْتِيَارِشَانِ اِسْتِ، بِي- نِيْازِ گَرْدَنْد؛ حِجْتِ رَا بَرِ اَنْ اَنْ تَمَامِ مِي كَنْدِ، تَا عِذْرِي بَرَايِ مِخَالِفْتِ بَا اَمْرِ تُو يَا خِيَانْتِ بَهْ اِمَانْتِ تُو نِدَاشْتَه- بَاشَنْد؛ (احمدخانی، ۱۳۷۹: ۴۸).

همچنین درباره توجه به محرومان می‌فرماید: «اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ» (نامه/۵۳): خدای را، خدای را، در خصوص طبقه پایین جامعه، آن کسانی که دردشان را هیچ چاره‌ای نیست و نیز درباره پرداخت مساوی و بدون تبعیض از بیت‌المال به همه اقشار جامعه جهت ایجاد عدالت اقتصادی فرمود: «أَعْطَيْتُ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَعْطِي بِالسُّوْبَةِ وَ لَمْ أَجْعَلْهَا دَوْلَةً بَيْنَ النَّاسِ»؛ (هلالی، ۱۴۰۵ق، ج ۲/۲۲۳): همان‌طور که پیامبر خدا(ص) به‌طور مساوی تقسیم کرد، تقسیم کردم تا اموال (مانند گوی) در بین ثروتمندان قرار نگیرد.

۲-۱۵. گذشت و عذرپذیری

از زمره حقوقی که فرمانبران نسبت به فرماندهی خود دارند، آن است که عذر آن‌ها پذیرفته شود. فرمانده بایستی با بزرگواری تا حد امکان، خطای سرباز تحت امر خود را نادیده گرفته و با کرامت و بزرگواری از کنار آن بگذرد چنانکه درهای توبه را خداوند گشوده و همواره از مردمان خواسته است که عذر تقصیر به درگاه او برند و وعده داده‌است که از گناهان ایشان درگذرد. «قبول معذرت» در حقیقت گامی است در جهت اینکه ناهنجاری‌ها به هنجار تبدیل نشود. هرگاه پذیرش عذر در جامعه‌ای فرهنگ غالب شود، طبیعتاً

معذرت خواهی در آن جامعه رواج می‌یابد و جامعه‌ای که مردمان در آن اذعان به خطا کنند، از لجبازی و اصرار بر خطا مصون می‌ماند (لزگی، ۱۳۹۲: ۱۰۶).

آدمی همانگونه که انتظار دارد، خداوند عذر او را بپذیرد، باید خود عذرپذیر دیگران باشد، در این باره امام علی(ع) می‌فرماید: «اَحْمِلْ نَفْسَكَ مِنْ اَخِيكَ... عِنْدَ جُزْمِهِ عَلَيَّ الْعُدْرُ حَتَّى كَأَنَّكَ لَهُ عَبْدٌ وَ كَأَنَّهُ ذُو نِعْمَةٍ عَلَيْكَ» (نامه/۳۱): اگر برادرت گناهی کرد، عذرش را بپذیر، چنانکه گویی تو غلام او هستی و او ولی نعمت توست. همچنین امام(ع) به فرزند خویش محمدبن حنفیه می‌فرماید: «اَقْبَلْ مِنْ مُتَنَصِّلٍ عُدْرًا صَادِقًا كَانَ اَوْ كَاذِبًا فَتَنَالَكَ الشَّفَاعَةُ» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲/۲۱۷): عذرخواهی معذرت‌خواه را بپذیر، چه راست گوید و چه دروغ، تا شفاعت رسول خدا(ص) شامل حال تو گردد.

۲-۱۶. ایجاد جاذبه و دافعه

فرمانده باید مظهر دو نوع از صفات باشد، رویه مهر و رویه قهر و لازم است این دو صفت در فرماندهی نمایان باشد. فرماندهانی که به دلایل مختلف مثل سردی و تندی رفتار، عدم سازش و ناتوانی مهار احساسات خود باعث دلسردی و پراکندگی مجموعه تحت امر خود می‌شوند، فرماندهان و رهبران شایسته و موفق به‌شمار نمی‌روند. قوه جاذبه فرمانده باید از نیروی دافعه او بیشتر باشد. امام علی(ع) می‌فرماید: «أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنِ اَكْتِسَابِ اِلْخُوَانِ وَ اَعْجَزُ مِنْهُ مَنْ ضَيَّعَ مِنْ ظَفَرٍ بِهِ مِنْهُمْ» (حکمت/۱۲): عاجزترین فرد کسی است که دریافتن دوست، ناتوان باشد و از او ناتوان‌تر، کسی است که دوستان به‌دست آورده را از دست بدهد؛ چنانکه نسبت به ضرورت برخورداری مدیران از جاذبه در مدیریت و رهبری خطاب به مالک اشتر فرموده‌اند: «وَ اَشْعَرُ قَلْبِكَ الرَّحْمَةُ لِلرَّعِيَّةِ وَ الْمَحَبَّةُ لَهُمْ وَ اللُّطْفُ بِهِمْ... فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ اِمَّا اَخٌ لَكَ فِي الدِّينِ وَ اِمَّا نَظِيرٌ لَكَ فِي الْخَلْقِ» (نهج البلاغه/ نامه ۵۳) قلب خود را از رحمت و محبت و لطف، نسبت به ملت مالامال نما و با رعیت مهربان و دلسوز باش، زیرا آنان دو گروه بیش نیستند؛ یا برادران دینی توآند و یا هم‌نوع تو در آفرینش. همچنین، آن حضرت پس از طرح ضرورت برخورداری جاذبه انسانی به ضرورت «دافعه» و ترک آفات دوستی پرداخته و فرموده‌اند: «إِيَّاكَ وَ مُصَادَقَةَ الْأَحْمَقِ فَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْفَعَكَ فَيَضُرُّكَ» (حکمت/۳۸): برحذر باش از دوستی با احمق، که می‌خواهد به تو منفعت کند زیان می‌رساند.

۲-۱۷. رفتار نیک با فرمانبران

داشتن سربازانی با صفات و شخصیت مثبت برای رشد و تعالی یک یگان نظامی بسیار مهم است اما اینکه فرماندهان چگونه رفتاری کنند هم به همان اندازه مهم است. در اثر اخلاق خوب است که نیروهای خوب جذب می‌شوند و نیروهای ناشایست نیز یا اصلاح می‌شوند و یا دفع؛ در حالت عادی، بشا‌ش بودن کار سختی نیست؛ در ناملايمات است که اخلاق حسنه زایل می‌شود. یک فرمانده بدخلق، به هنگام بروز ناملايمات، سربازان و همکاران خود را نیز دچار ناهنجاری می‌کند.

امام علی(ع) در عهدنامه مالک اشتر هنگام انتخاب او به استانداری مصر می‌فرماید: «وَ اَخْفِضْ لِلرَّعِيَّةِ جَنَاحَكَ وَ اَبْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ وَ اَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ» (همان/ نامه ۴۶): برای رعیت بآلت را فرودآور و روی بگشا و

پهلویت را نرم کن. همچنین، خطاب به کارگزارانش که خراج‌گیر بودند، فرمود: «پس با مدارا و انصاف با مردم رفتار کنید و بر خواهش‌هاشان شکبیا باشید.» (همان / نامه ۵۱).

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات آن، کتابخانه‌ای است. همچنین، به دلیل اینکه در این پژوهش از هر دو رویکرد کیفی و کمی استفاده می‌شود، از اصول پژوهش آمیخته اکتشافی متوالی پیروی شده؛ (کرسول، ۲۰۰۳: ۲۱) و تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش نیز، به روش تحلیل مضمون کیفی، به عنوان روشی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده بوده است.

همچنین با توجه به اینکه یکی از ویژگی‌های بنیادین پژوهش‌های کیفی، نظریه‌پردازی است و اینکه روش تحلیل کیفی از تنوع زیادی برخوردار است، در این مقاله از روش مطالعه موردی روش کیفی استفاده شده که مبتنی بر نگاه به ژرفای یک موضوع و رسیدن به فهمی نسبتاً کامل از آن به روش جمع‌آوری اطلاعات و استنباط نظریه از اطلاعات مزبور است. این نکته نیز قابل ذکر است که «با تحلیل کیفی می‌توان یک رویکرد تجربی، روش‌شناسانه و کنترل‌شده را مرحله به مرحله، با رعایت عناصر مورد مطالعه در نظر گرفت. تحلیل محتوای کیفی به پژوهشگر اجازه می‌دهد، اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه ذهنی، ولی با روش علمی تفسیر کند؛ زیرا، عینیت نتایج به وسیله وجود یک فرایند کدبندی نظام‌مند تضمین می‌شود؛ (ر. ک: ایمان و دیگران، ۱۳۹۰).

۴. یافته‌های پژوهش

در فرایند دست‌یابی به یافته‌های پژوهش، در مرحله شناسایی گزاره‌های اولیه، از راهبرد پژوهش کیفی از نوع موردی و در مرحله تحلیل به منظور کشف مؤلفه‌ها، از روش تحلیل مضمون استفاده می‌شود. روش موردی، یعنی تمرکز بر موضوعی خاص که با هدف کشف مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی، تمام نهج‌البلاغه مطالعه شده است؛ به گونه‌ای که در گام اول، با مطالعه ترتیبی نهج‌البلاغه، داده‌های مرتبط با مدیریت نظامی در قالب فیش‌های اولیه جمع‌آوری و در گام دوم از اطلاعات گردآوری شده، مفاهیم بحث استخراج می‌شوند؛ سپس در گام سوم، با کدگذاری مفاهیم و ترکیب و تألیف آنها، مفاهیم هم‌معنا و نزدیک به هم دسته‌بندی و بر این اساس مقوله‌ها یا مؤلفه‌های اصلی پژوهش مشخص خواهد شد؛ در گام چهارم، با اندازه‌گیری کمی مؤلفه‌ها از جهت تخصیص‌پذیری مفاهیم مشترک به خود، با کمک نرم‌افزار SPSS، مقایسه و سرانجام مؤلفه‌هایی که بیشترین و کمترین مفاهیم مدیریت نظامی از نهج‌البلاغه را به خود اختصاص داده‌اند در نموداری که نرم‌افزار مربوطه ارائه می‌کند، مشخص و به این ترتیب، نظریه نهایی پژوهش ارائه می‌شود.

بر این اساس، با توجه به اینکه براساس فیش‌های تهیه شده از داده‌های متنی نهج البلاغه و کشف مفاهیم از گزاره‌های متنی به روش استنباطی و سپس ترکیب و تألیف مفاهیم هم‌مضمون در قالب مؤلفه‌ها، جدولی از هر مؤلفه برای این فرایند گام به گام-که همان گام‌های روش تحلیل محتوای متن است- شکل گرفته، لذا این فرایند که در حقیقت پاسخ به سؤال اصلی مقاله است، به شرح جداول زیر است:

جدول ۲: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	مشورت با افراد متخصص	مشورت با رجال و شخصیت‌ها	کسی که با رجال و شخصیت‌ها، مشورت کند، خود را در عقول آنان سهیم کرده (حکمت/۱۶۱)
		عدم خودداری از مشورت واقع بینانه	تصور نکنید اگر حقی گفته شود برای من سنگین می‌آید... پس از حق گویی و مشورت واقع‌بینانه، خودداری نکنید (خطبه/۲۱۶)
		پرهیز از مشورت با زنان در امور سیاسی	در امور سیاسی کشور از مشورت با زنان پرهیز، رأی آنان زود سست می‌شود (نامه/۳۱)
	امر به معروف و نهی از منکر	مشورت	نامه/ ۵۰، حکمت‌های/ ۵۴، ۱۱۳، ۱۶۱، ۱۷۳ و ۲۱۱
		امر به معروف و نهی از منکر	امر به معروف و نهی از منکر، دو خصلت و صفت از صفات الهی است (خطبه/۱۵۶)
		عدم ترک امر به معروف و نهی از منکر	امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که بدهای شما بر شما مسلط می‌گردند (نامه/۴۷)
امر به معروف و نهی از منکر	لزوم امر به معروف و نهی از منکر	خدا واجب کرد... امر به معروف را برای اصلاح کار همگان، و نهی از منکر را برای بازداشتن بی‌خردان (حکمت‌های/ ۲۵۲، ۳۷۵ و ۳۷۴، خطبه‌های/ ۱۷۵، ۱۲۹، ۱۰۵، ۶، ۱۵۶ و ۱۶۷ و ۲۰۶، نامه‌های/ ۳۱ و ۴۷)	

جدول ۳: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	برنامه ریزی مناسب	تقسیم زمان برای برنامه ریزی بهتر	مؤمن را سه زمان باشد؛ زمانی که با پروردگارش راز و نیاز کند و زمانی که هزینه‌های زندگی را تأمین کند و زمانی را به خوشی‌های حلال اختصاص دهد (حکمت/۳۹۰)
		برنامه ریزی جهت استفاده از فرصت‌ها	زمان و فرصت همچون ابر در حال گذر است (حکمت/۲۱)
		برنامه ریزی برای دنیا و آخرت	حق شما بر من، آن که از خیر خواهی شما دریغ نورزم و بیت المال را میان شما عادلانه تقسیم کنم، و شما را آموزش دهم تا بی سواد و نادان نمانید و شما را تربیت کنم تا راه و رسم زندگی را بدانید (خطبه/۳۴)
	سازماندهی هدفمند	برنامه‌ریزی	خطبه‌های/ ۳۳، ۱۲۴ و نامه/ ۱۲
		سازماندهی آحاد جامعه	توده مردم به دسته‌هایی تقسیم شده‌اند؛ هیچ گروهی از گروه دیگر بی نیاز نیست گروهی از آنان سپاهیان خدایند و پاره‌ای دبیران رازدار، برخی دادرسان که باید عدالت را برپای دارند (نامه/ ۵۳)
		سازماندهی مردم در جنگ	چونان محور آسیاب، جامعه را به گردش درآور، و با کمک مردم، جنگ را اداره کن... حفظ مرزهای داخل که پشت سر می‌گذاری مهم‌تر از آن باشد که در پیش روی خواهی داشت (خطبه/ ۱۴۶)
سازماندهی مردم در جنگ	سازماندهی در لشکر	در میان لشکرت بایست، نه چنان به دشمن نزدیک شو که چونان جنگ افروزان باشی، و نه آنقدر دور باش که پندارند از تیرد می‌هراسی (نامه/ ۱۲)	
	سازماندهی فرمانبران	نامه/ ۱۱، خطبه/ ۴۰	

جدول ۴: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	ایجاد و افزایش انگیزه	ایجاد انگیزه برای تلاش	کار اندکی که با اشتیاق تداوم یابد بهتر است از کار فراوانی که انسان از آن خسته شود (حکمت/ ۴۴۴)
		ایجاد انگیزه در جنگ	شامیان با بستن آب شما را به پیکار دعوت کردند. اکنون بر سر دو راهی قرار دارید: یا به دلت و خواری بر جای خود بنشینید، یا شمشیرها را از خون آنها سیراب سازید تا از آب سیراب شوید(خطبه/۵۱)
		ایجاد انگیزه در سختی‌ها	کجايند آزاد مردانی که به حمایت مردم خویش برخیزند کجايند غیور مردانی که به هنگام نزول بلا و مشکلات مبارزه می‌کنند (خطبه/۱۷۱)
	چاره‌اندیشی در حوادث	ایجاد انگیزه در فرمانبران	خطبه/ ۱۳۴ و نامه/ ۱۶
		چاره‌اندیشی در فتنه‌ها	امواج فتنه‌ها را با کشتی نجاه در هم بشکنید (خطبه/۵)
		چاره‌اندیشی در هنگام رزم	اگر کوه‌ها از جای کنده شوند تو ثابت و استوار باش، دندان‌هایت را به هم بفشار، کاسه سرت را به خدا عاریت ده، پای بر زمین میخکوب کن، به صفوف پایانی لشکر دشمن بنگر، از فراوانی دشمن چشم‌پوش (نامه/۴۵)
ارزیابی و ارزشیابی	چاره‌اندیشی در هنگام صلح	زنهار زنهار از دشمن خود پس از آشتی کردن، زیرا گاهی دشمن نزدیک می‌شود تا غافلگیر کند، پس دور اندیش باش (نامه/۵۳)	
	ارزیابی دولت‌مردان	بر آنها بازرسان و کنترل‌کنندگانی بگمار که به تو وفادار و راستگو باشند (نامه/۵۳)	
	ارزیابی و ارزشیابی فرمانداران	به فرماندار بصره: همانا بد رفتاری تو را با قبیله بنی تمیم و خشونت با آنها را به من گزارش دادند، سعی کن تا خوش بینی من نسبت به شما استوار باشد، و نظرم دگرگون نشود (نامه/۱۸)	
	ارزیابی افراد تحت امر	به مالک اشتر: در امور کارمندان ببندیش، و پس از آزمایش به کارشان بگمار (نامه/۵۳)	

جدول ۵: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	مدارا همراه با قاطعیت	سختی و درشتی همراه نرمی	سختی و درشتی را با مقداری نرمی بیامیز و مدارا و مهربانی کن، هنگامی که مدارا شایسته‌تر باشد و به سختی و درشتی به‌دراز آنگاه که از تو جز سختگیری پیش نمی‌رود (نامه/۴۶)
		سخت‌گیری همراه با ملاحظت	اگر سوار کار مهار شتر سرکش را سخت بکشد، و مرکب چموشی نافرمانی کند، بینی او پاره می‌شود، و اگر مهارش را رها کند، چموشی کرده در پرتگاه سقوط قرار می‌گیرد (خطبه/۴).
		درشت‌خویی و نرمی	به مالک اشتر: درشت‌خویی را با اندک نرمی بیامیز، در آنجا که مدارا کردن بهتر است مدارا کن، و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن (نامه‌های/۴۶ و ۱۹).
	دلسوزی و مهربانی	دلسوزی برای آخرت	از عبرت‌های سودمند پند پذیرید، و از آیات روشنگر عبرت آموزید. و از آنچه با بیان رسا شما را ترسانده‌اند، بهره‌یازید، و از یاد آوری‌ها و اندرزها سود ببرید، آن چنان که گویا چنگال مرگ در پیکر شما فرو رفته (خطبه/۸۵)
		دلسوزی نسبت به زبردستان	مهر و محبت تو نسبت به افراد زیر دستت، دل‌های آنها را متوجه تو می‌کند (نامه/۵۳)
		دلسوزی نسبت به مردم	مهر و محبت و نیکویی را نسبت به مردم در خانه‌ی دل خویش زنده بدار (نامه/۵۳)
	حق‌مداری و قانون‌گرایی	دلسوزی برای فرمانبران	خطبه‌های/۷۹، ۱۰۵، ۱۶۶، ۱۸۲، و نامه‌های/۳۱ و ۵۳
		احترام به قانون و حق	آنچه می‌گویم به‌عهده می‌گیرم، و خود به آن پای‌بندم (خطبه/۱۶)
		سخت بودن اجرای حق	حق گسترده‌تر از آن است که وصفش کنند ولی به هنگام عمل تنگنایی بی‌مانند دارد (خطبه/۲۱۶)
		طرفداری از حق و افراد قانونمند	با کمک شما پشت‌کنندگان به حق را می‌گویم و به راه می‌آورم، و فرمانبرداری استقبال کنندگان را امیدوارم (خطبه/۱۱۷)
حق‌مداری و قانون‌گرایی	حق‌مدار بودن و قانون‌گرایی	نهج‌البلاغه: خطبه/۱۶۹ و نامه‌های ۲۵، ۵۳	

جدول ۶: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

مقوله	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	ترغیب به کار	تأکید بر عمل	عمل عمل، پس از آن هدف هدف، نیز استقامت استقامت (خطبه/ ۱۷۶)
		تلفیق کار و دانش	دانش را با کردار پیوندی تنگاتنگ است پس هر آنکه چیزی آموخت باید به کارش گیرد (حکمت/ ۳۶۶)
		کار و تلاش برای فرمانبران	بر توست؛ آن که نفس خویش را نگرهبان باشی، و به اندازه توان در امور رعیت تلاش کنی (نامه/ ۵۹)
	پرهیز از جنگ افروزی	ترغیب به کار و تلاش	حکمت/ ۲۴۹
		تلاش برای عدم ورود به جنگ با شامیان	مهیّا شدن من برای جنگ با شامیان، در حالی است که جریر را به رسالت (جلوگیری از جنگ) به طرف آنان فرستاده‌ام (خطبه/ ۴۳)
		پرهیز از جنگ افروزی با ناکثین	ناکثین عهد شکن به جهت نارضایتی از حکومت من به یکدیگر پیوستند، و من تا آنجا که برای وحدت اجتماعی شما احساس خطر نکنم صبر خواهم کرد (خطبه/ ۱۶۹)
		پرهیز از جنگ‌افروزی با دشمن	با دشمن جنگ را آغاز نکنید تا آنها شروع کنند، زیرا بحمدالله حجت با شماست، و آغازگر جنگ نبودنتان... حجت دیگر بر حقانیت شما خواهد بود (نامه/ ۱۴)
	تشویق و تنبیه به مورد و به موقع	پرهیز از جنگ‌افروزی	نامه/ ۵۳، خطبه/ ۵۵ و حکمت/ ۲۳۳
		لزوم تشویق و تنبیه	نیکوکار و بدکار در نزد تو نباید یکسان باشند (نامه ۵۳)
		عدم ترک تشویق و تنبیه	این باعث می شود که نیکوکاران نسبت به نیکی کردن بی رغبت شوند... و بدکاران را به بدی کردن وادار (نامه/ ۵۳)
		تشویق به جا	ستایش بیش از حد چاپلوسی و کمتر از آنچه لازم است درمادگی یا حسادت است (حکمت/ ۳۴۷)
		تشویق و تنبیه	حکمت/ ۱۵۸، خطبه/ ۲۵ و نامه/ ۱۰

جدول ۷: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	گزاره‌ها
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	رسیدگی به مشکلات مالی زیردستان	توجه به طبقات ضعیف	خدای را، در خصوص طبقه پایین جامعه، آنان که دردشان را هیچ چاره‌ای نیست (نامه/ ۵۳)
		رساندن بیت‌المال به اقشار ضعیف	بر امام واجب نیست جز آنچه را که خدا امر فرماید، و آن رساندن سهم‌های بیت‌المال به طبقات مردم است (خطبه/ ۱۰۵)
		رسیدگی به معیشت سربازان	برگزیده‌ترین فرماندهان سپاه تو، کسی باشد که از همه بیشتر به سربازان کمک رساند، و از امکانات مالی خود بیشتر در اختیارشان گذارد (نامه/ ۵۳)
	گذشت و پوزش پذیری	رسیدگی به مشکلات مالی	خطبه/ ۲۴ و نامه/ ۵۳
		عذر پذیری	اگر برادرت گناهی کرد، عذرش را بپذیر چنانکه گویی تو غلام او هستی و او ولی نعمت توست (نامه/ ۳۱)
		عفو کردن	از نشانه‌های پرهیزکاران این است که ... ستمکار خود را عفو می‌کند (خطبه/ ۱۹۳)
	ایجاد جاذبه و واقعه	بخشش فرمانبران	به ماک اشتر: اگر گناهی از آنان سر می‌زند... یا خواسته و ناخواسته، اشتباهی مرتکب می‌گردند، آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر (نامه/ ۵۳)
		پوزش پذیری	حکمت‌های/ ۱۱، ۲۰، ۲۱۱
		جاذبه در یافتن دوست	عاجزترین فرد کسی است که دریافتن دوست، ناتوان باشد و از او ناتوان تر کسی است که دوستان به دست آورده را از دست بدهد (نهج‌البلاغه/ حکمت ۱۲).
		جذب مردم به‌ویژه اقشار ضعیف	قلب خود را از رحمت و محبت و لطف، نسبت به ملت ملامال نما و با رعیت مهربان و دلسوز باش، زیرا آن‌ها دو گروه بیش نیستند یا برادران دینی تو هستند و یا انسان‌هایی همچون شما. (نهج‌البلاغه/ نامه ۵۳).
		دفع انسان احمق	بر حذر باش از دوستی با احمق، که می‌خواهد به تو منفعت کند زبان می‌رساند (نهج‌البلاغه/ حکمت ۳۸).
			نهج‌البلاغه: حکمت‌های/ ۳۸ و ۲۹۳، خطبه‌های/ ۸۶، ۲۱۶، ۱۹۴ و نامه ۵۳

جدول ۸: داده‌ها، مفاهیم، و مؤلفه‌های بُعد روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

بُعد	مؤلفه	مفاهیم	داده
بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه	رفتار نیک با فرمانبران	خلق و خوی نیک با مردم	با مردم چنان رفتار نمایند که اگر با خلق و خوی نیک و پسندیده از جهان رفتید بر مزارتان بگریند و چون زنده هستید خواهان معاشرت با شما باشند و همگان بر شما روی آورند: (نهج البلاغه، حکمت ۱۰)
		مدارا و انصاف با مردم	برای رعیت بالت را فرود آور و رویت را بگشا و پهلویت را نرم کن (نهج البلاغه، نامه ۴۶)
		رفتار نیک	پس با مدارا و انصاف با مردم رفتار کنید و بر خواهش‌هاشان شکیبا باشید (نهج البلاغه، نامه ۵۱)
			نهج البلاغه: نامه‌های / ۴۶، ۱۸، ۲۶، ۲۷، ۴۶، ۵۱، ۵۳، ۷۶ و حکمت‌های ۵۰، ۱۱۳

۵. نتیجه‌گیری

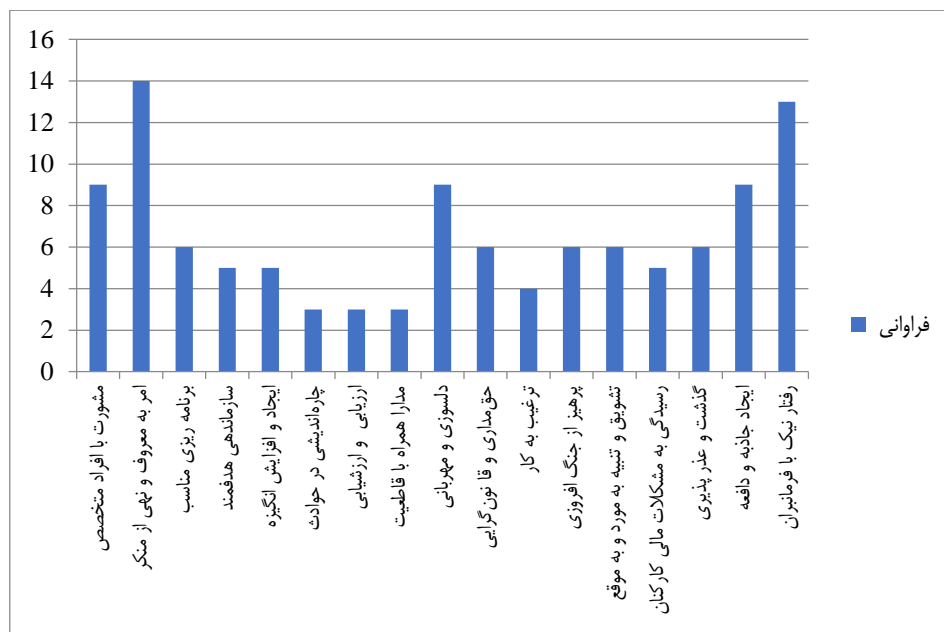
در پژوهش حاضر، مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه مورد شناسایی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت که در مجموع ۱۱۲ گزاره‌ی مرتبط با ۱۷ مؤلفه در قالب مقوله‌ی روشی کشف و تبیین شده‌اند؛ بر این اساس، با استخراج مؤلفه‌های هفده‌گانه بُعد روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه که عبارت از «مشورت با افراد متخصص، امر به معروف و نهی از منکر، برنامه‌ریزی مناسب، سازماندهی هدفمند، ایجاد و افزایش انگیزه، چاره‌اندیشی در حوادث، ارزیابی و ارزشیابی، مدارا همراه با قاطعیت، دلسوزی و مهربانی، حق‌مداری و قانون‌گرایی، ترغیب به کار، پرهیز از جنگ‌افروزی، تنبیه به‌مورد و به‌موقع، رسیدگی به مشکلات اقتصادی زیردستان، گذشت و عذرپذیری، ایجاد جاذبه و دافعه، رفتار نیک با فرمانبران» بودند، پاسخ سؤال اصلی پژوهش روشن می‌شود.

در گام نهایی پژوهش نیز، با توجه به میزان فراوانی اختصاص یافته از ۱۱۲ مفهوم مرتبط با مؤلفه‌ها، درجه اهمیت هر مؤلفه براساس تعداد مفاهیم تشکیل‌دهنده آن به روش کمی با نرم‌افزار SPSS محاسبه و نتیجه ارائه شده به وسیله این نرم‌افزار، پاسخ دو سؤال فرعی پژوهش را مشخص کرد که پاسخ این سؤال - ها در قالب یک جدول و دو نمودار ارائه می‌شود.

- ترتیب اهمیت مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه

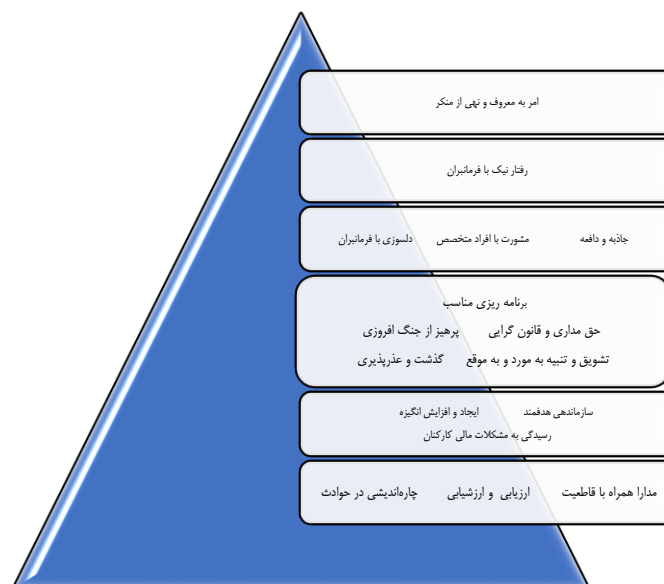
با مدافقه در ترتیب تقدم و تأخر ارائه شده از مؤلفه‌ها توسط نرم‌افزار SPSS، جدول فراوانی زیر قابل ترسیم است و با ارائه این جدول، پاسخ نخستین سؤال فرعی پژوهش نیز مبنی بر میزان درجه اهمیت هریک از مؤلفه‌های به‌دست‌آمده مشخص می‌شود؛ چرا که سؤال مورد اشاره چنین است: کدامیک از مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه، از اهمیت بیشتری برخوردارند؟

شمای این محاسبه کمی نیز به شرح نمودار زیر بوده است:

نمودار ۱: فراوانی نسبی مؤلفه‌های روشی

نتیجه منطقی این محاسبه کمی آن است که مقوله امر به معروف و نهی از منکر، بر سایر مؤلفه‌ها از جهت تکرار و تأکید بیشتر، تقدم دارد و این خود نشانگر اهمیت این مؤلفه بر سایر مؤلفه‌هاست و به همین جهت است که در آیات شریفه قرآن و روایات معصومین(ع)، بر این فریضه دینی، آن همه تأکید شده است؛ زیرا بقیه احکام و دستورات دینی و آموزه‌های اخلاقی و عملی اسلام، که مؤلفه‌های مدیریت نظامی در یک ارتش مکتبی نیز بایستی ملهم از آن باشد، با این مقوله اساسی و بنیادین برپا می‌شوند. بنابراین، اگر این مؤلفه مهم در یک یگان نظامی، در رأس روش کاری یک فرمانده قرار گیرد، بقیه مؤلفه‌ها با سهولت بیشتری مورد اقبال و پذیرش زبردستان قرار گرفته و تحقق می‌یابند. با این توضیح، مدل مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه، به‌عنوان مدل و نظریه غایی پژوهش، با نمودار زیر ارائه می‌شود:

نمودار ۲: مدل مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی در نهج البلاغه

نتیجه ضمنی دیگر پژوهش آن است که ارائه مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی براساس تعالیم نهج البلاغه، می‌تواند در غنای علوم نظامی با تأثر از معارف دینی اثربخش بوده و گامی استکمالی در جهت تسری آموزه‌های اسلامی به آموزش‌های نظامی در مراکز آموزشی نیروهای مسلح کشور به شمار آید و این امر به لحاظ ارزشی، علاوه بر تقدس بخشیدن به آموزش‌های نظامی، اقبال و پذیرش زیردستان را از فرامین فرادستان و فرماندهان سهولت می‌بخشد.

– پیشنهادهای پژوهش

با عنایت به ارزیابی یافته‌ها و نتایج این پژوهش، پیشنهادهای زیر در سه حوزه ارائه می‌شود:

الف) پیشنهادهای کاربردی

پیشنهادهای کاربردی: با توجه به جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در صدر مؤلفه‌های روشی مدیریت نظامی استنباط شده از نهج البلاغه در افق این پژوهش، پیشنهاد می‌شود: فرماندهان و مدیران نظامی، مکانیزم‌های نظری و عملی لازم را برای عملیاتی کردن این مؤلفه در سطوح مختلف نیروهای مسلح کشور ایجاد کنند؛ مؤلفه‌های ارائه شده در این پژوهش، به صورت بروشور تهیه و در معرض دید روزانه فرماندهان و مدیران نظامی قرار گیرد و این مطالعه، به صورت الگوی روشی مدیریت نظامی، از طریق نشریه، به معاونت آموزشی ستاد کل نیروهای مسلح و ستادهای ارتش جمهوری اسلامی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ناجا و پدافند، با تأکید بر نشر آن، ارسال شود.

ب) پیشنهادهای عمومی

با توجه به اینکه مؤلفه‌های ارائه شده از الگوی روشی امیرالمؤمنین(ع) در حوزه مدیریت نظامی، قابلیت تعمیم به سایر حوزه‌های مدیریتی کشور نیز دارد، پیشنهاد می‌شود، این مؤلفه‌ها، به‌عنوان الگوی روشی مدیریت، به سایر حوزه‌های مدیریتی کشور ارسال شود.

ج) پیشنهادهای پژوهشی

ارزیابی یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که نیاز ادبیات غنی به آموزه‌های مدیریتی معصومین(ع) در عرصه‌های مختلف، به‌ویژه در زمینه امور دفاعی و نظامی، مقتضی انجام پژوهش‌های متنوع و متعددی در این زمینه است تا با نزدیک کردن هرچه بیشتر سطوح مدیریت و فرماندهی نیروهای مسلح به الگوهای روشی و عملی آن ذوات مقدسه، زمینه رشد و تعالی انسانی و اخلاقی مدیران و فرماندهان نظامی فراهم شود که از باب نمونه، پژوهش در زمینه «چیستی الگوی نظری و عملی آینده‌نگری در جنگ براساس اندیشه و عملکرد نظامی امام‌علی(ع)»، «چگونگی الگوی هدایت‌محوری در جنگ‌های نظامی با محوریت جنگ‌های امام‌علی(ع)»، «مؤلفه‌های الگوپذیری از الگوهای معیار در حوزه فرماندهی و مدیریت نظامی با تأکید بر آموزه‌های علوی» و ... پیشنهاد می‌شود.

د) محدودیت پژوهش

انجام پژوهش‌هایی نظیر پژوهش حاضر، که از سویی ناظر بر یک بستر تاریخی خاص در گذشته بوده و از سوی دیگر، مستلزم اطلاعات عینی از مسأله مورد مطالعه است، دست کم با یک محدودیت جدی مواجه است و آن محدودیت، عبارت از این است که القای مطالب به مخاطبی که در زمان بروز رفتارهای مضبوط و روایت‌شده حضور نداشته و موارد مشابه آن نیز در عصر حاضر وجود ندارد، بسی دشوار است.

تشکر و قدردانی

در پایان از خداوند متعال که توفیق به فرجام رسیدن این پژوهش را مرحمت فرمود و از سردبیر فرهیخته فصلنامه و نیز از داوران فهیم و ژرف‌اندیش مقاله که با ظرافت نگاه و اهدای نظرات اصلاحی عالمانه خود، نقش چشمگیری در سامان یافتگی این پژوهش داشته‌اند خاضعانه سپاس و قدردانی می‌نماییم.

منابع

- قرآن کریم

- احمدخانی، مسعود. (۱۳۷۹). **الگوسازی رفتار مدیران با توجه به نامه‌های حضرت امیر(ع) در نهج البلاغه**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته معارف اسلامی و مدیریت، تهران، دانشگاه امام صادق(ع).
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمدرضا. (۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کیفی». **نشریه پژوهش**، سال سوم، شماره ۲، ۴۴-۱۵.
- ترک‌زاده، جعفر؛ امیری طیبی، مسلم و محمدی، قدرت‌الله. (۱۳۹۶). «تدوین الگوی مدیریت جهادی مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری». **فصلنامه راهبردی بسیج**، سال بیستم، شماره ۷۵، ۳۰-۵.
- حسینی، سیدغلامحسین. (۱۳۸۰). «قاطعیت و مدار از دیدگاه امام علی(ع)». **مجله حوزه و دانشگاه**، **فصلنامه علوم انسانی - اجتماعی**، شماره ۲۶، ۶۵-۴۵.
- حیدری، کیومرث و عبدی، فریدون. (۱۳۹۱). «جنگ‌های آینده و مشخصات آن با تحلیلی بر دیدگاه برخی صاحب‌نظران نظامی غرب». **فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت نظامی**، سال دوازدهم، شماره ۴۸، ۷۵-۴۳.
- دانش آشتیانی، محمداقبر. (۱۳۸۴). «نظام جامع مدیریت راهبردی دفاعی - امنیتی(نظامی)». **فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک**، ش ۲۱، ۴۵-۲۵.
- دشتی، محمد. (۱۳۸۰). «مدیریت بحران در حکومت امام‌علی(ع)». **نشریه دانش انتظامی**، ش ۸، ۸۵-۶۵.
- ----- (۱۳۸۱). **ترجمه نهج البلاغه**، تهران، چاپ پنجم، موسسه فرهنگی انتشاراتی زهد.
- دلشاد تهرانی، مصطفی و جعفری، رضا. (۱۳۹۴). «واکاوی مؤلفه‌های راهبرد نظامی در نهج البلاغه». **مجله سیاست دفاعی، دانشگاه امام حسین(ع)**، ش ۹۰، ۱۴۰-۱۰۹.
- دهقانان، حامد؛ صوفی، بامداد؛ محمدی مقدم، یوسف و جوادیان، رضا. (۱۳۹۴). «ابعاد و مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی پلیس (مورد مطالعه: پلیس راهور ناجا)». **فصلنامه علمی پژوهش مدیریت منابع انسانی در نیروی انتظامی**، سال سوم، ش ۲، ۱۲۰-۹۹.
- رشیدزاده، فتح‌الله و جعفری، رضا. (۱۳۹۹). «ابعاد و مؤلفه‌های راهبردی فرماندهی نظامی براساس آموزه‌های امیرالمؤمنین، امام علی(ع)». **فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت نظامی**، سال بیستم، ش ۱، ۱۶۰-۱۲۱.
- سپهر، میرزاحمدتقی. (۱۳۵۴). **ناسخ التواریخ**، تهران، کتابفروشی الاسلامیه.
- سیادت، سیدعلی و مختاری‌پور، مرضیه. (۱۳۸۸). «بررسی ویژگی‌های مدیران و مهم‌ترین راهکارهای اجرایی در ایجاد انگیزه و کارایی در کارکنان از دیدگاه امام علی(ع)». **مجله علوم انسانی**، ش ۷۶، ۴۶-۲۴.
- عزیزی، محمد. (۱۳۹۸). «مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرماندهی و کنترل سازمان رزم در جنگ‌های آینده». **فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت نظامی**، سال نوزدهم، شماره ۱، ۱۰۵-۷۸.
- قائدان، اصغر. (۱۳۷۹). «فن و هنر جنگ از دیدگاه امام‌علی(ع)». **فصلنامه گلستان قرآن**، شماره ۱۰، ۸۶-۶۵.

- قوچانی، محمود. (۱۳۷۴). فرمان حکومتی پیرامون مدیریت، تهران: مرکز آموزشی مدیریت دولتی.
- کرسول، جان دبلیو. (۱۳۹۵). درآمدی بر پژوهش روش‌های آمیخته، مترجمان؛ راضیه اکبری و مرتضی اکبری، تهران: انتشارات جامعه شناسان و روش‌شناسان.
- لزگی، علینقی. (۱۳۹۲). شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مدیریت نظامی در نهج البلاغه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شاهد.
- محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۷۵). میزان الحکمه، قم: دارالحديث.
- ناظمی اردکانی، مهدی. (۱۳۸۸). «ویژگی‌های نظام مدیریت‌دولتی در کشورهای درحال توسعه و ضرورت مهندسی فرهنگی آن‌ها»، پژوهشنامه علمی پژوهشی فرهنگی، دوره سوم، ش ۵، ۱۸۵-۱۶۵.
- منابع عربی
- ابن‌ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبه الله. (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه، قم، کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی.
- العاملی، شیخ‌حر. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه، قم: انتشارات مؤسسه ال‌بیت علیهم‌السلام.
- ال‌هلالی، سلیم بن قیس. (۱۴۰۵). سلیم بن قیس هلالی، قم: انتشارات الهادی.